

Ганна Коцюрубенко

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет,
м. Одеса, Україна
annakots@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9604-5083

Марія Іоргачова

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса,
Україна
manadger41@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1933-6447

ФІНАНСОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Фінансові засади та механізми фінансування розвитку людського капіталу мають бути віддзеркаленням поточних тенденцій розвитку держави і бути достатньо гнучкими, щоб адаптуватися до змін, які можуть мати досить різнополярну природу та кінцевий результат, зокрема спричинений несприятливими обставинами або форс-мажорними факторами. Для української економічної та фінансової систем, а також для усіх суб'єктів та учасників фінансових відносин, такими обставинами стали активізація повномасштабних військових дій і впровадження воєнного стану в Україні. Ситуація, що склалась у фінансовій сфері і скорочення можливостей держави здійснювати фінансові зобов'язання, є економічним викликом і впливає на формулювання тактичних цілей фінансової політики. Проте перехід економічної системи на роботу в умовах війни підвищує необхідність посилення соціальної функції держави, яка забезпечує фінансову та соціальну підтримку населення, що опинилося в скрутних умовах через військові дії: втрата роботи, житла, здоров'я, вимушена міграція тощо. За таких

обставин, постає необхідність вирішення протилежних завдань щодо розподілу фінансових ресурсів держави, адже економічна криза, що виникає як результат військової агресії, обумовлює скорочення надходжень до бюджетних і позабюджетних фондів, натомість, виникає необхідність посилення фінансування обороноздатності як основи підтримки державності, що, у свою чергу, обумовлює значний дефіцит коштів для виконання соціальної функції держави та зменшує потенційні можливості формування засад для стабільного розвитку людського капіталу.

Основна частина. Сучасні українські дослідники-економісти акцентують увагу на тому, що людський капітал є досить мультидисциплінарним явищем та не обмежується лише увагою з точки зору фінансової, або у більш розширеному контексті, економічної науки.

Зокрема, Т. Фонарьова зазначає, що «категорія людського капіталу є багатогранним поняттям, однак в економічному сенсі це, насамперед, реальне джерело коштів, які можуть бути безпосередньо інвестовані у розвиток конкретної людини або групи (команди, колективу, нації тощо). В інших же аспектах (культурному, соціальному) людський капітал виступає в неявній вартісній формі і його кількісні виміри можуть бути досліджені на основі спеціалізованих методик» [18].

Людський капітал формується протягом усього життя людини, що вимагає постійних інвестицій у його створення та розвиток. Цей процес починається ще до народження людини та продовжується після виходу на пенсію, включаючи успадковані якості та здібності [19]. Поряд з тим, варто відзначити, що розгляд людського капіталу, як сфери вивчення конкретної науки чи галузі знань, дещо обмежує можливості виміряти вплив інших складових формування людського капіталу. Так, психологічні характеристики сім'ї та особистості, які отримують розвиток в середині родини, можуть не мати безпосереднього економічного виміру, однак в цілому підвищують якість людського капіталу, що в подальшому збільшить його ефективність з точки зору продуктивності в економічному вимірі та може позитивно вплинути на якості людського капіталу з точки зору його прояву

як економічної категорії. Отже, важливо наголосити, що людський капітал є специфічною формою капіталу, яка відрізняє його саме щодо наявності особистісних характеристик, які притаманні носію капіталу, що вимагає формування способів їх врахування та виміру.

О. Безпалько та Н. Скригун, узагальнюючи думки науковці, які досліджували людський капітал, зазначають, що «не зважаючи на різне трактування цього поняття всі науковці сходилися в думці, що саме теорія людського капіталу може логічно пояснити взаємозв'язок доходів працівника чи суспільства в цілому від природних здібностей, знань, професійних навичок та мотивацій людини». Дослідники акцентують увагу на ролі людського капіталу в економічному розвитку, зокрема наголошують, що «людський капітал є реалізованою частиною трудового потенціалу та найціннішим ресурсом в досягнення економічного зростання важливість якого постійно збільшується» [1].

Є. Чернявська деталізує взаємозв'язок з економічною сферою та формулює твердження про зміст категорії, а саме висновок, що «за змістом категорія людського капіталу пов'язана з підготовкою та використанням робочої сили в економічній діяльності» [21].

Проте, крос-галузева направленість та дотичність категорії до різних напрямів наукового пізнання обумовлюють формулювання її характеристики з чітким включенням тих сфер, які є найбільш показовими чи наочними для характеристики людського капіталу, а саме його соціальну направленість та економічну природу.

М. Хромов констатує, що «категорія «людський капітал» не є суто економічним явищем, а носить явно виражений соціальний і суспільний характер, є соціально-економічною категорією. Людський капітал як соціально-економічна категорія характеризує систему суспільних відносин по використанню у процесі виробництва набутих і розвинених унаслідок інвестицій знань, умінь, навичок тощо» [19].

С. Волошина та А. Скубіліна визначають людський капітал як соціально-економічну категорію, яка «відображає сформовані унаслідок інвестицій в здоров'я, знання, вміння, навички, досвід, мотивацію, культуру та інші характеристики людини економічної, які приносять дохід». Натомість, економічна людина визначається

як «біосоціальна істота, яка використовує свої знання, здібності та навички задля задоволення своїх матеріальних та нематеріальних потреб, вибір дій якої зумовлений певними діючими інститутами» [3].

О. Богашко звертає увагу на змогу цієї соціально-економічної категорії характеризувати «сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних, індивідуальних і суспільних здібностей, таких як, загальний стан здоров'я і фізична сила, освіченість і рівень інтелекту, трудовий досвід і працьовитість, організаційні і підприємницькі здібності, талант і обдарування, які цілеспрямовано використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів як його власників, так і суспільства чи нації в цілому» [2]. Поряд з тим, вчений акцентує увагу на деталізації визначення людського капіталу у сфері економіки як оцінку «втілених у людині здібностей приносити дохід шляхом використання інтелектуальних, трудових та інших здібностей, а також ресурсів, якими розпоряджається суспільство» [2].

Отже, важливість людського капіталу, з точки зору економічної науки, обумовлюється тісним зв'язком з процесом утворення доходів, що визначає включення до сфери інтересів фінансової науки, і формує передумови економічного розвитку суспільства, країни та окремих домогосподарств, адже наявність доходу та утворення ресурсів є фінансовою основою для розвитку людського капіталу, натомість нестача фінансових ресурсів значно обмежує можливості для розвитку населення в цілому, та окремого домогосподарства зокрема. Фактично, скорочення можливостей для розвитку людського капіталу є ознакою зубожіння. Крім того, виступаючи рушійною силою для розвитку, людський капітал потребує умов для формування та реалізації, забезпечити які, в тих чи інших обсягах залежно від політичного ладу, моделі розвитку тощо, має держава через розбудову механізмів соціального розвитку та формування джерел фінансування таких заходів, що здійснюється шляхом розробки та реалізації фінансової політики держави.

Фінансова політика є ключовим інструментом впливу та важливою складовою соціально-економічного розвитку як держави

в цілому, так і кожного окремого учасника економічних відносин. Важливість створення умов для ведення діяльності суб'єктами та розвитку суспільства у цілому вимагає ретельного підходу до розробки та впровадження фінансової політики, яка має у своєму арсеналі засоби впливу на доходи та фактори їх формування для всіх суб'єктів, які представлені та діють у державі. Важливо зазначити, що фінансова політика, також, відіграє вирішальну роль у протидії форсмажорним обставинам, які мають деструктивний вплив на добробут населення та на суспільний розвиток у всіх його напрямках [13].

Для української практики державотворення, таким згубним фактором впливу стала повномасштабна військова агресія, що розпочалась проти України 24 лютого 2022 року. Оцінити рівень та обсяги збитків, а також зміни та динаміки основних фінансових показників розвитку держави на рівні офіційної статистичної інформації, не має змоги, адже під час військового стану, така інформація не розголошується.

Однак, як свідчать дані експертних висновків і проведених аналітичних досліджень, в 2014-2015 роках, після першого акту агресії, Україна втратила 15,8% ВВП, натомість у 2022 р. реальний ВВП зменшився на 29,2% [4]. Прогнози та результати функціонування економіки за 2023 рік мають більш позитивну динаміку, зокрема Міжнародний валютний фонд очікує зростання ВВП України за підсумками 2023 року на рівні 2% (відповідно до випуску «Огляду світової економіки» за жовтень 2023 року), що значно відрізняється від прогнозу (квітень 2023 року), який мав негативну динаміку на рівні «мінус» 3% для української економіки [14]. Позитивні сценарії розвитку дає, також, Національний банк України: регулятор протягом 2023 року тричі корегував показники щодо прогнозованого обсягу ВВП. Так, станом на січень 2023 року – збільшення реального ВВП протягом року прогнозувалось – на 0,3%, станом на липень 2023 року – 2,9%, станом на жовтень – 4,9% [8].

Деструктивні процеси ускладнюються значними обсягами міграції, зокрема 13,5 млн осіб змушені були покинути свої домівки [4]. Натомість, відповідно до даних, що їх наводить Управління

Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), від початку війни за кордон виїхали понад 6,2 млн українців [6]. Такий рівень міграції не лише зменшує чисельність населення всередині країни, що є безперечно негативним чинником для економіки та фінансової стабільності держави, але й збільшує навантаження на соціальну інфраструктуру регіонів, які приймають внутрішніх переселенців. Як свідчать дані опитувань УВКБ ООН, лише 33% внутрішньо переміщених осіб мають роботу, 17% мають доходи, які дозволяють покривати базові потреби, натомість 85% опитаних орієнтовані на отриманні соціальних виплат[6].

Руйнівний вплив військової агресії на добробут населення значно посилюється її наслідками, що проявляється у зростанні рівня бідності, майнового розшарування та у цілому обумовлюють погіршення перспектив для розвитку людського капіталу в Україні. Це має об'єктивні причини, пов'язані з економічною кризою на тлі військових дій (втрата джерел доходів або їх скорочення), а також є результатом обстрілів і безпосередніх бойових дій на певній території, зокрема пов'язано з втратою житла, майна та активів через ракетні атаки, бойові зіткнення та окупацію територій тощо. Відповідно до даних досліджень і розрахунків Інститут демографії та соціологічних досліджень ім. Птухи, за змодельованим даними, у 2022 році бідність становила 60%, а у 2023 році прогнозують показник на рівні – 67%. Тобто бідними, відповідно до оцінок фахівців Інституту демографії, є люди які живуть на менш ніж 5 тисяч гривень на місяць [15]. Натомість, зростанням бідності з 5,5% до 24,2% протягом 2022 року, констатують експерти Світового банку. Відповідно до методики розрахунку, до цієї категорії попадають особи, які живуть на менше ніж 6 тисяч гривень на місяць. Така ситуація свідчить про потрапляння у скрутне фінансове становище іще 7,1 мільйона людей [15].

Як свідчать результати опитувань, що були проведені експертами групи «Рейтинг» у вересні 2022 року, через війну рівень доходів знизився у 66% українців. Зокрема, 14% втратили практично всі доходи, а у 32% вони значно зменшилися. Що стосується підприємців, то 28% підприємців відповіли, що їхній бізнес

закрився, 12% – що планують закриватися, а 48% – що працюють, хоча доходи зменшилися. Варто зазначити, що збільшується майнове розшарування: 32% українців зазнали матеріальних втрат внаслідок війни: позбулися житла, майна, автомобіля тощо; 10% втратили житло: у 2% воно повністю зруйноване та не придатне для проживання, у 8% – частково пошкоджене [10].

За таких обставин, важливою складовою соціально-орієнтованої економіки, яку розбудовує Україна, є підтримка населення та запровадження заходів щодо мінімізації негативних наслідків війни для добробуту громадян. Безпосередньою складовою даного процесу виступає державний бюджет як інструмент реалізації бюджетної політики. Як свідчать дані Міністерства фінансів, за період з січня по вересень 2022 року на соціальні виплати з державного бюджету спрямовано 304,9 млрд гривень [5].

Трансформація бюджетної політики відбувається відповідно до потреб громадян і обставин, у яких опиняються мешканці тих чи інших територій. Реалізація грошової державної підтримки здійснюється за напрямками: допомога на проживання ВПО, компенсація витрат власникам житла за тимчасове розміщення ВПО, компенсація витрат роботодавцям на оплату праці за працевлаштування ВПО тощо. Крім того, держава реалізує низку заходів бюджетної політики щодо інфраструктурного забезпечення життя громадян, а саме фінансової підтримки медичної галузі, заходів з підготовки до проведення опалюваного сезону в умовах несприятливих кон'юнктурних коливань цін на енергоресурси, надання грантів місцевим громадам для працевлаштування ВПО та створення умов для ведення власного бізнесу тощо [12]. Такі стабілізаційні заходи обумовлені викликами часу та провокують необхідність перерозподілу коштів, залучення додаткових джерел фінансування та фінансового забезпечення, що у свою чергу збільшує державну заборгованість і визначає важливість планування подальших витрат з перспективним інвестиційним потенціалом.

Проте, зuboжіння населення впливає на збільшення залежності від державної соціальної допомоги та має негативний вплив на економічну систему країни в контексті внутрішнього попиту, як

наслідок – відбувається скорочення обсягів надходжень податків до бюджетної системи на тлі збільшення бенефіціарів соціальної допомоги.

Планування та виконання бюджетів в Україні протягом двох останніх років відбувається за стійкої підтримки зовнішніх джерел, у першу чергу це стосується покриття потреб соціальної сфери, а також виплат заробітних плат державним службовцям та працівникам бюджетних установ[22].

Як свідчать дані статистичної звітності Міністерства фінансів України, надходження з іноземних джерел, до бюджетної системи, істотно збільшилися протягом 2022 року, хоча за підсумками 2023 має місце незначне скорочення – відбулось зменшення питомої ваги даного виду трансфертів у доходах бюджетної системи майже на 7 відсотків, а також мало місце зменшення фактичного обсягу трансфертів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка доходів (окремі показники) Зведеного бюджету України за січень-грудень відповідного року, 2021-2023 рр. [15]

Показники	2021	2022		2023	
	млрд грн	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
ДОХОДИ, у т.ч.:	1662,3	2196,6	100,0	3104,3	100,0
Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	1,4	481,3	21,9	433,6	14,0

За даними Міністерства фінансів, головним донором для України у 2023 році став Євросоюз: обсяг фінансування за 11 місяців 2023 року склав майже 18 млрд доларів. Натомість за результатами 2022 року найбільші обсяги допомоги було отримано від США: за 11 місяців 2023 року від США надійшло майже 11 млрд доларів проти 12 млрд у 2022 році. Серед інших донорів Канада, Японія та Британія, а також МВФ та Світовий банк [7].

Можливість фінансування галузей соціальної сфери не лише знімає соціальну напругу у суспільстві, але й забезпечує потенціал функціонування економічної системи країни, зокрема через формування платоспроможного попиту, який дає змогу функціонування інших секторів економіки та формування фінансових ресурсів для бюджетної системи. Отже, не можна вважати такі види допомоги від іноземних партнерів лише пасивною формою підтримки держави, яка носить лише ефект субсидії.

Вагомим джерелом формування ресурсів для української економічної системи стали зовнішні запозичення, на відміну від трансфертів, їх обсяг за результатами років повномасштабного вторгнення істотно зріс: приріст станом на кінець 2022 року складав майже 200% (рис. 1).

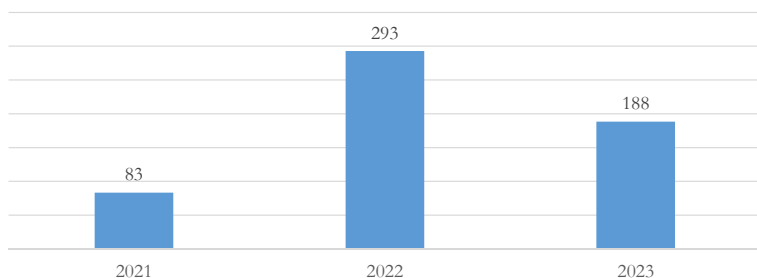

Рис. 1. Темп росту обсягів зовнішніх запозичень за результатами виконання Зведеного бюджету України за січень-грудень відповідного року, 2020-2023 рр., %

Джерело: складено на основі даних [15]

Поряд з тим, така динаміка формування запозичень окрім боргового тягаря визначає важливість розробки дієвої політики розвитку економіки країни з метою формування передумов для погашення боргових зобов'язань, що у сучасних умовах продовження військової агресії проти України, досить складно прогнозувати.

Окремої уваги потребує факт соціальної перебудови суспільства в частині збільшення людей з інвалідністю, які втрачають працездатність

і потребують реабілітації, від так, протягом певного проміжку часу є залежними від соціальних виплат. Крім того, така група осіб потенційно має загрозу зменшення рівня доходів, навіть у разі позитивного сценарію – на певний проміжок часу, однак, це обумовлює збільшення кількості збіднілого населення в частині втрати джерела доходу від трудової діяльності, що має згубний вплив на сукупний попит, розвиток ділової активності та потребує уваги з точки зору перспектив розвитку людського капіталу відповідно до нових реалій.

Відповідно до даних, що їх наводить пресслужба Конфедерації роботодавців України, за перші 10 місяців війни 2022 року інвалідність одержали понад 45 000 українців, що в 3,5 раза більше, ніж 2021 року [9]. Натомість, за результатами 16 місяців війни, за даними, які наводить міністерка соціальної політики України О. Жолнович, зростання кількості інвалідів відбулось на 300 000 осіб [11].

Відповідно до даних The Wall Street Journal, які апелюють до найбільшого у світі виробника протезів німецької компанії Ottobock та її медичних партнерів, станом на початок вересня 2023 року кількість осіб, що стали інвалідами у наслідок втрати руки чи ноги та потребують протезування, становила 50 тисяч, проте зазначається, що через тривалість процесу та особливостей проведення лікування, дані щодо кількості можуть бути значно більше [17]. Так, станом на початок жовтня 2023 року в Україні налічувалось вже понад 90 тисяч солдатів, які втратили внаслідок війни кінцівки [16].

Рівень збитків та обсяги завданої шкоди мають катастрофічні наслідки для країни та істотно ускладнюють процеси життєзабезпечення населення, що має згубний вплив на процеси формування людського капіталу, навіть з огляду на позитивну динаміку прогностичних показників розвитку економіки України та існуючу підтримку від партнерів. Зокрема, за висновками експертів Університету Гронінгема (Нідерланди) на основі показників бази даних «Maddison Project Database» щодо темпів падіння реального ВВП у перший рік військових дій у країнах вибірки, яка об'єднала дані щодо 10 епізодів часів II світової війни, 2 епізоди

югославських воєн, 2 епізоди з війн у Перській затоці, 1 епізод з арабо-ізраїльських воєн, 2 епізоди з російсько-українських воєн і 1 епізод російсько-грузинської війни, можна констатувати наступне: за темпами падіння реального ВВП у 2022 р. (на 29,2%) Україна займає III місце серед 18 країн вибірки. На досліджуваному історичному проміжку більш руйнівними були війни тільки в Іраку в 1991 р. (падіння ВВП на 60,2%) і в Австрії в 1945 р. (на 58,7%)[22]. Відповідно до оцінок, проведених експертами Світового банку і його партнерів, за перший рік війни, найбільших втрат зазнали: житловий сектор (38% сумарних пошкоджень), транспорт (26%), енергетика (8%), промисловість і торгівля (8%), сільське господарство (7%). Зокрема, за рік російсько-української війни руйнувань і пошкоджень зазнали 1,4 мільйони житлових приміщень (окремих квартир, будинків), серед них 135 тис. – приватних будинків і 39 тис. гуртожитків[8]. Моніторингова місія ООН із прав людини також виявила, що за два роки війни були зруйновані або пошкоджені 1 072 заклади освіти та майже пів тисячі медичних закладів [22].

Важливість відбудови інфраструктурних об'єктів тісно пов'язана з формуванням засад розвитку та ефективного функціонування людського капіталу, адже сприяє забезпеченню як базових потреб населення, так і дає змогу розширеного відтворення, що має важливе значення в умовах обмеженості ресурсів та важливості післявоєнної відбудови економіки.

Висновки. Боротьба з бідністю, як одним із негативних наслідків військової агресії проти України, стає пріоритетним напрямом у реалізації фінансової політики України, враховуючи нові об'єктивні реалії при її формуванні та впровадженні, що мають бути враховані при створенні фінансових засад для розвитку людського капіталу, а саме: стимулювання та підтримка населення щодо отримання грошових доходів через розвиток системи мікрогрантів для малого бізнесу, фінансування курсів перекваліфікації, введення граничних термінів соціальної підтримки для працездатних громадян – вимушених переселенців тощо; активізація податкових та монетарних інструментів для

підтримки мікро бізнесу через запровадження пільг і знижених відсоткових ставок для відкриття власної справи людям з інвалідністю, яку отримано у наслідок військової агресії, тощо.

Інвестиційний потенціал для розвитку людського потенціалу формується не просто через заходи фінансової підтримки, а саме за допомогою інструментів стимулювання – гранти на відкриття власної справи, придбання житла, перекваліфікацію, тобто адаптацію населення та включення у економічну ринкову взаємодію. Саме інвестиційна та стимулююча складова формують змогу у майбутньому знизити боргове навантаження на бюджетну систему та запобігти податковим коливанням з метою фінансування дефіциту бюджету.

Окремої уваги потребує реформування фінансових основ надання соціальної допомоги, зокрема щодо базових принципів розрахунку рівня мінімальних стандартів життя населення. Ці стандарти повинні, зрештою, відповідати ринковим механізмам формування цін на товари та послуги. Основним напрямом трансформації фінансової політики має бути зосередження на створенні та забезпеченні умов, а не на пошуку ресурсів для фінансування соціальних потреб населення у формі дотацій та постійних соціальних виплат для більшої частини населення.

Література

1. Безпалько О. В., Скригун Н. П. Витоки та концептуальні аспекти теорії людського капіталу. URL: <https://dSPACE.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e275a0e8-002d-4ba2-846f-6e8e3eae12bb/content> (дата звернення 10.05.2024)
2. Богашко О. Л. Людський капітал та його роль у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Серія: Економіка. 2014. 19 (вип. 2). http://visnyk-onu.od.ua/journal/2014_19_2_2/07.pdf (дата звернення 10.05.2024)
3. Волошина С. В., Скубіліна А. В. Понятійний базис категорії «людський капітал». *Інтелект XXI*. 2016. № 6. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2016/2016_6/6_2016.pdf (дата звернення 10.05.2024)

4. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. Портал LB.UA. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovo-ekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 10.05.2024)
5. Гамалій І. Понад 300 млрд гривень було спрямовано на соцвиплати у січні-вересні 2022 року. Інформаційна агенція Lb.ua. URL: https://lb.ua/economics/2022/10/27/533909_ponad_300_mlrd_griven_bulo.html (дата звернення: 11.05.2024).
6. Зануда А. Скільки українців не повернуться з-за кордону і чим це загрожує Україні. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c06e1y0lv80o> (дата звернення: 10.05.2024)
7. Зануда А. Війна на виживання. Що буде з Україною без західних грошей. BBC News Україна: веб сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn4p6rjjq91o> (дата звернення: 10.05.2024)
8. Льченко Л. Нацбанк утретє за рік суттєво змінив прогноз зростання ВВП у 2023 році. Інформаційний портал Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/26/705910/> (дата звернення: 10.05.2024)
9. Інвалідність за 10 місяців війни у 2022 році отримали понад 45 тис. українців. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»: веб сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/920086.html> (дата звернення: 12.05.2024).
10. Кожен третій українець зазнав матеріальних втрат внаслідок розв'язаної Росією війни, – група «Рейтинг». Інформаційна агенція Lb.ua. URL: https://lb.ua/news/2022/10/05/531581_kozhen_tretiy_ukrainets_zaznav.htm (дата звернення: 11.05.2024).
11. Колісник Б. Наслідки війни. Кількість людей з інвалідністю в Україні зросла на 300 тисяч. Веб портал Online.ua. URL: <https://news.online.ua/naslidki-viyi-kilkist-lyudey-z-invalidnistyu-v-ukrayini-zroslo-na-300-tisyach-864321/> (дата звернення: 12.05.2024).
12. Коцюрубенко Г. М. Реалізація бюджетної політики щодо підтримки населення та подолання соціальної нерівності в умовах воєнного стану в Україні. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації

- та регіональні аспекти: збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ужгород, 30 листопада 2022 р.). 2022. 225 с.
13. Коцюрубенко Г. М. Подолання бідності як пріоритетний аспект реалізації фінансової політики в Україні. *Сталий розвиток міст та регіонів України в рамках Європейської інтеграції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ірпінь, 12 грудня 2023 р.) 2024. С. 241-245
 14. МВФ покращив прогноз зростання ВВП України у 2023 році до 2%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3772088-mvf-pokrasiv-prognoz-zrostanna-vvp-ukraini-u-2023-roci-do-2.html> (дата звернення: 10.05.2024)
 15. Міністерство фінансів України. Веб сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 (дата звернення: 12.05.2024).
 16. Новіков С. Велика кількість поранених внаслідок війни стане серйозним викликом для економіки України, - нардеп. РБК-Україна: веб сайт. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/velika-kilkist-poranenih-vnaslidok-viyni-1696838637.html> (дата звернення: 12.05.2024).
 17. Сердюк К. Близько 50 тисяч українців втратили кінцівки через війну – WSJ. TCH: веб сайт. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/blizko-50-tisyach-ukrayinciv-vtratili-kincivki-cherez-viynu-wsj-2382346.html> (дата звернення: 12.05.2024).
 18. Фонарьова Т. А. Людський капітал як економічний, культурний і соціальний феномен. *Економіка та суспільство*. 2017. № 9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/162.pdf (дата звернення 10.05.2024)
 19. Хромов М. І. Інвестиції в людський капітал: особливості визначення та критерії оцінки ефективності. *Економіка промисловості*. 2010. № 2. URL: http://mail.econindustry.org/arhiv/html/2010/st50_28.pdf (дата звернення 10.05.2024)
 20. Через війну зріс рівень бідності: що відбувається із добробутом українців. День за днем. URL: <https://denzadnem.com.ua/ato/160224> (дата звернення: 10.05.2024).

21. Чернявська Є. І. Людський капітал як економічна категорія. *Економіка і управління: виклики та перспективи: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (4–5 лютого 2013 р., Дніпропетровськ). 2013. URL: https://vmurol.uu.edu.ua/upload/Naukovo_doslidna%20robota/Elektronni_vidannya/sbornik_4-5_fevralja_2013.pdf#page=117 (дата звернення 10.05.2024)
22. Ярема О. Звіт ООН: серед підтверджених цивільних жертв війни в Україні більшість – чоловіки та хлопчики. Інформаційний портал «Детектор медіа»: веб сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/223340/2024-02-23-zvit-oon-sered-pidtvverdzhenykh-tsyvilnykh-zhertv-viyny-v-ukraini-bilshist-choloviky-ta-khlopchyky/6> (дата звернення: 11.05.2024).